

Ἐκ τῆς σύνθεσης αὐτῶν τῶν δυὸ βγαίνει ἡ τρίτη ἔννοια ποὺ εἶναι ἡ συγκεκριμένη ἐνότητα ἢ γεννημένη ἀπὸ τὶς δυὸ πρῶτες. Τώρα ἔχει λείψει ἢ μόνωσή τους καὶ μαζὶ ἢ ἀντίφασή τους μὲ τὴν ἐμφάνιση τῆς τρίτης ἔννοιας. Κι ἐπειδὴ παίρνουν ὑπόσταση μόνο σ' αὐτὴ τὴν τρίτη, γι' αὐτὸ εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀρθοῦν σ' αὐτή. Καθὼς βλέπουμε, δὲν ὑπάρχει πιά «ὄν» καὶ «μὴ ὄν» καθ'αυτά, παρὰ μόνο τὸ «γίγνεσθαι». Καὶ πάλι αὐτὸ τὸ τελευταῖο δὲν ὑπάρχει καθ'αυτὸ παρὰ σχετικὰ μὲ τὸ «ὄν» καὶ τὸ «μὴ ὄν», στηρίζεται καὶ παίρνει ὑπόσταση ἀπ' αὐτά.

Πῶς θὰ ἐννοήσουμε αὐτὴ τὴν ἄρση ὅμως; Συμφωνοῦμε μὲ τὸν N. Hartmann, πὼς ἐδῶ οἱ ἔννοιες εἶναι στοιχεῖα μέσα σὲ μιὰ γνήσια ἐνότητα, καλὰ ὀργανωμένη, ὅπου τὸ ὅλο ὑπάρχει πρὶν ἀπὸ τὰ μέλη. Ὅμως κι ὁ ἴδιος ἀναγνωρίζει, πὼς εἶναι ἀδύνατο ν' ἀναπαραστήσουμε μιὰ τέτια συνάφεια. Βέβαια τὰ μέλη αὐτὰ εἶναι διάφορες στιγμὲς μέσα σ' αὐτὴ τὴν ἐνότητα, ὅμως ὁ τρόπος ποὺ κινοῦνται μᾶς δείχνει καθαρὰ τὸ δυῖσμό ποὺ κρύβεται ἀνάμεσα στὸ νοεῖν καὶ τὸ εἶναι.

Τὸ ἴδιο παρατηροῦμε καὶ στὴ σύνθεση. Τὸ «ὄν» καὶ τὸ «μὴ ὄν» πρέπει νὰ τεθοῦν γιὰ νὰ προκύψει τὸ «γίγνεσθαι», ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὅμως κι αὐτὰ ἔχουν ὑπόσταση μόνο μέσα σ' αὐτό: «τὸ τρίτο ὅπου τὸ ὄν καὶ τὸ μὴ ὄν ὑπάρχουν εἶναι τὸ γίγνεσθαι»¹. Μέσα σ' αὐτὸ διαλύεται ἡ ἀντίφασή τους, εἴπαμε, καὶ γιὰ τοῦτο ἴσα ἴσα παίρνουν ὑπαρξὴ μέσα του. Ἀλλὰ πάλι σ' αὐτὸ τὸ τελευταῖο ὑπάρχουν καὶ τὰ δυὸ σὰν διαφορετικά, γιὰ τὴν ἀπό τὴν διαφορὰ τους πηγάζει ἡ ὑπαρξὴ του: «Τὸ γίγνεσθαι ὑπάρχει μόνο ὅσο εἶναι διαφορετικὰ τὰ ἄλλα δυό». Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο φτάνουμε στὸ ἀδιέξοδο, πρέπει δηλ. νὰ τεθῆ τὸ γίγνεσθαι, τὸ διωρισμένο εἶναι, τὸ «πρὸς ἑαυτὸ εἶναι» καὶ τέλος ἡ ἰδέα, γιὰ νὰ μπορέσει νὰ τεθῆ τὸ ὄν· καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος πάλι πρέπει νὰ τεθῆ τοῦτο τὸ τελευταῖο, γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ τεθοῦν καὶ ὅλα τὰ προηγούμενα ποὺ εἴπαμε. Πῶς νὰ κατανοήσουμε τὴν κίνηση αὐτὴ ποὺ γίνεται μὲ ἱεραρχικὴ πρόοδο; Τί γίνεται, ὅταν

¹ Werke III, σ. 91.

ἡ διαλεκτικὴ ἔννοια μετατρέπεται σὲ ἀνώτερη μορφή; Πῶς ἐνώνει μέσα της τὶς ἀντιφατικὲς στιγμές; Κάθε ἔννοια ἔχει μέσα της τὴν ἀντίφαση ποὺ θὰ διαλυθῆ στὴν ἀκόλουθη, ὅμως κι αὐτὴ ἡ δεύτερη ἔχει δική της ἀντίφαση ἰδιαίτερη, ἐνῶ ἡ προηγούμενη κρατεῖ μέσα στὸ διορισμὸ της τὴ δική της. Ἔτσι τὸ «γίγνεσθαι» εἶναι ἡ σύνθεση τοῦ εἶναι καὶ μὴ εἶναι ποὺ ἔχουν χάσει μέσα του τὴν ἀντίφασή τους. Ὅμως τὸ ἴδιο γεννᾶ μέσα του μιὰ δική του ἰδιαίτερη, ἐνῶ αὐτὰ διατηροῦν στὸ διορισμὸ τους τὴ δική τους. Σὲ κάθε σύνθεση ξεσπᾶ νέα ἀντίφαση καὶ μ' αὐτὸν τὸν τρόπο προχωροῦμε ὡς τὸ τέλος. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἱεραρχικὴ πρόοδος εἶναι ἀκατανόητη καὶ φέρνει στὸ ἀδιέξοδο. Πραγματικὰ εἶναι σπουδαῖο νὰ παρατηρήσουμε τὴ συνεξάρτηση ποὺ ἔχουν τὰ μέλη καὶ μεταξύ τους καὶ μὲ τὸ ὅλο. Κάθε ἔννοια ἔχει μέσα της τὴν ἀντίφαση καὶ γι' αὐτὸ «ἀναιρεῖται». Ἀλλὰ ἡ κατοπινὴ δὲν εἶναι ἡ ἀπλὴ σύνθεση τῶν δύο, παρὰ κάτι νέο, π. χ. τὸ ὄν καὶ μὴ ὄν εἶναι ἀντιφατικὰ καὶ «ἀναιροῦνται», μόνη ἡ ἔνωσή τους δηλ. μόνο τὸ γίγνεσθαι ὑπάρχει πραγματικά, σ' αὐτὴ ὅμως τὴ σύνθεση δὲν εἶναι οὔτε ὄν οὔτε μὴ ὄν παρὰ κάτι νέο, τὸ γίγνεσθαι. Χάνεται πάντοτε στὴν ἱεραρχικὴ αὐτὴ πρόοδο ἡ προηγούμενη μόλις φανερωθῆ ἡ ἀκόλουθη, γιατί κάθε ἔννοια ἔχει τὴν ἀντίφαση μέσα της. Ὁ Hegel λέγει βέβαια πῶς δὲ χάνεται: «ὅ,τι ἔχει ἀναιρεθῆ, δὲν ἀφανίζεται. Μηδὲν εἶναι τὸ ἄμεσο, ἐνῶ ἀπεναντίας ὅ,τι ἔχει ἀναιρεθῆ εἶναι κάτι ἔμμεσο, εἶναι τὸ μὴ ὄν, ἀλλὰ σὰν ἀποτέλεσμα ποὺ ἔχει βγῆ ἀπὸ ἓνα ὄν καὶ γι' αὐτὸ ἔχει τὸ διορισμὸ ἀκόμη μέσα του ἀπὸ κεῖνο ἀπ' ὅπου ἔχει γεννηθῆ». Οἱ ἔννοιες ποὺ ἔχουν ἀναιρεθῆ δὲ χάνονται, ἐπιμένει, παρὰ μένουν σὰν προσωρινὲς στιγμές στὴν κατοπινὴ ἔννοια. Ὅμως θὰ μπορούσε νὰ παρατηρήσει κανεὶς πῶς γιὰ τὸν ἑαυτὸ της σβήνει ἡ προηγούμενη, ὅ,τι μένει εἶναι ἀκριβῶς ἐκεῖνο ποὺ δίνει ὑπόσταση στὴν ἀκόλουθη, μόνο ἐπειδὴ ἔχει χαθῆ ἡ πρώτη γεννήθηκε ἡ δεύτερη. Καὶ ἀκόμα περισσότερο, αὐτὴ ἡ ἀκόλουθη ἔννοια ἀφανίζεται πάλι μέσα στὴ λογικὴ σειρά, γιατί γίνεται προσωρινὴ στιγμὴ στὴν ἄλλη, τὴν κατοπινὴ της. Αὐτὸς ὁ θάνατος κι ἡ γένεση διατρέχουν ὁλόκληρη τὴν πορεία τοῦ νοεῖν. Κάθε ἔν-

νοια παίρνει τὴ ζωὴ τῆς ἀπὸ τὸ θάνατο τῆς προηγούμενης, κι ὕστερα χάνεται κι αὐτὴ μέσα στὴν κατοπινὴ τῆς σὰν προσωρινὴ στιγμή, δηλ. χάνει τὴ δική τῆς ὑπόσταση ἀπέναντι στὴν ἀκόλουθη πὺ εἶναι, καθὼς εἶπαμε, σχετικὰ ἢ πιὸ συγκεκριμένη.

Ἄλλὰ καὶ ἡ σχέση πὺ ἔχουν αὐτὲς οἱ ἔννοιες μὲ τὸ ἀπόλυτο δὲν εἶναι διαφορετικὴ. Καθεμιὰ τους χάνει τὴν ὑπόστασή τῆς ἀπέναντι στὴν ἔννοια πὺ εἶναι σχετικὰ ἢ πιὸ συγκεκριμένη, καθὼς καὶ ἀπέναντι στὸ ἀπόλυτο. Τοῦτο εἶναι τὸ συγκεκριμένο κι ἀπέναντί του ὅλες οἱ ἔννοιες μηδενίζονται. Ὅλη λοιπὸν ἡ πορεία τοῦ νοεῖν πὺ ἔπρεπε ν' ἀνήκει στὸ ἴδιο τὸ εἶναι, στὰ πράγματα καὶ νὰ βγαίνει ἀπ' αὐτά, καταντᾶ μιὰ σειρὰ σκιῆς πὺ προβάλλουν καὶ χάνονται ἢ μιὰ ὕστερα ἀπὸ τὴν ἄλλη. Δηλ. γίνεται μιὰ παράταξη ἀπὸ ἀφηρημένες ἔννοιες πὺ ξεσκεπάζουν ἀδιάκοπα πὺς ἢ ἀλήθεια τους δὲ βρίσκειται στὸν ἑαυτὸ τους, παρὰ στὴν ἄλλη, τὴν κατοπινὴ, καὶ στὸ τέλος χάνεται ὀλωσδιόλου γιὰ νὰ φανερωθῇ ἢ πραγματικότητα.

Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἢ πραγματικότητα φανερώνεται ἀπὸ τὸ περιεχόμενο πὺ ἔχει ἢ ἔννοια, αὐτὸ ἔχει γιὰ ὑλικό τῆς, γιὰτὶ δὲν μπορεῖ ἀλλιῶς νὰ φανερωθῇ παρὰ μόνο ἀφοῦ περάσει ἀπὸ τὴ νόηση (πὺ εἶναι τὸ πρότερο καὶ ἢ προϋπόθεσή τῆς) καὶ χωνέψει μέσα τῆς. Ἡ πραγματικότητα παίρνει ὑπόσταση μὲ τὴν ὀλοκληρωμένη νόηση: «ὅ,τι εἶναι λογικό, αὐτὸ εἶναι καὶ πραγματικό»¹. Ὅμως ἀφοῦ ὁ Hegel ζητεῖ οἱ διορισμοὶ νὰ εἶναι τοῦ εἶναι, δὲ θὰ ἔπρεπε ἢ κάθε ἔννοια νὰ χάνει τὴν ὑπόστασή τῆς καὶ νὰ μὴν ὑπάρχει γιὰ τὸν ἑαυτὸ τῆς παρὰ μόνο σὰ μιὰ προσωρινὴ στιγμή μέσα στὴν ἀκόλουθη. Ἰσα ἴσα ἢ ἔννοια αὐτὴ πρέπει νὰ εἶναι ἕνα ἐσωτερικὸ συστατικὸ τοῦ εἶναι, κάτι αὐτόνομο πὺ ἔχει ὑπόσταση καθεαυτὸ, ἀφοῦ ἔχει μέσα του κάτι ἀπὸ τὸ εἶναι πὺ τοῦ δίνει τὴ σύσταση, τὴ λογικὴ κατασκευή. Θὰ ἔπρεπε μὲ τὴ μέθοδο αὐτὴ, σύμφωνα μὲ τὴν ὑπόσχεση τοῦ Hegel, ἢ ἔννοια νὰ παρακολουθεῖ τὸ ἀντικείμενο κάθε φορά, νὰ ζῆ μέσα του καὶ νὰ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς

¹ Vorrede zur Philosophie des Rechts, σ. XIX, Werke, VIII.

λεπτεπίλεπτης, πάρα πολὺ εὐαίσθητης, συνάφειας μαζί του, δηλ. νὰ εἶναι ἡ διαλεκτικὴ τῆς νόησης καὶ διαλεκτικὴ τοῦ ἀντικειμένου. Μὲ τὴν ἱεραρχικὴ πορεία ὅμως καθεμιὰ ἀπὸ τὶς ἔννοιες παίρνει ὑπόσταση στὴν ἀκόλουθη, πρέπει ν' ἀναιρεθῆ, ἐπειδὴ δὲν εἶναι αὐτὸ ποὺ ἔχει τεθῆ, ἀλλὰ ἡ ἀλήθεια τῆς εἶναι στὴν ἀκόλουθη, γίνεται προσωρινὴ στιγμή μέσα σ' αὐτή. Στὴν πρόοδο ἀκόμα τὴν ἱεραρχικὴ χάνονται ὅλες οἱ ἔννοιες, γεννιοῦνται καὶ ἐξαφανίζονται διαδοχικὰ καὶ στὸ τέλος μένει ἡ πραγματικότητα: «ὅ,τι εἶναι πραγματικὸ αὐτὸ εἶναι καὶ λογικόν» ¹.

Ἀπὸ τὴν παραπάνω ἀνάλυση ἐννοοῦμε, πὼς κάθε προσπάθεια γιὰ νὰ καταλάβουμε τὴν κατασκευὴ τῆς σύνθεσης ὅπως καὶ τὴν ἱεραρχικὴ πορεία, μᾶς φέρνει στὸ ἀπροχώρητο. Ὁ N. Hartmann ² ἐξετάζει τὴν ἐγγειανὴ σύνθεση καὶ ἐρωτᾷ: πὼς ἡ ἔννοια ἐνώνει μέσα τῆς ἀντιφατικὲς στιγμές; «Ἡ σύνθεση, ὅπως δείχνει ἡ λέξη, εἶναι κυρίως συνάρτηση στοιχείων ὅπου τίποτα δὲ χάνεται, παρὰ ὅλα εἶναι προσαρμοσμένα μὲ τέτιο τρόπο ἀναμεταξύ τους καὶ τὸ καθένα χωριστά, ὥστε μποροῦν νὰ συνυπάρχουν. Φέρνει μέσα τῆς τὸ ἀντιφατικὸ μὲ κάθε μορφή, A καὶ μὴ A συνυπάρχουν μέσα τῆς. Καὶ λοιπὸν ἡ σύνθεση, ὅταν τὴν κοιτάξουμε ὅπως ὁ Hegel τὴν κατασκευάζει μπροστά μας, δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο παρὰ ἡ λογικὴ, στερεὴ καθήλωση αὐτῆς τῆς συνύπαρξης τοῦ A καὶ τοῦ μὴ A. Δὲν προσθέτει στὴν ἀντινομία τίποτα παρὰ τὴ βεβαίωση πὼς τὸ A καὶ τὸ μὴ A συνυπάρχουν σ' ἓνα τρίτο καὶ μάλιστα μὲ τέλεια συμφωνία. Πὼς μπορεῖ νὰ γίνεται τοῦτο καὶ τί ποιότητα ἔχει αὐτὸ τὸ τρίτο δὲν μπόρεσε νὰ ξεκαθαριστῆ μὲ κανένα τρόπο. Αὐτὴ εἶναι ἡ μεγαλύτερη δυσκολία στὴ διαλεκτικὴ πορεία, δηλ. νὰ ἐννοήσουμε τὴ σύνθεση, τὴν κατασκευὴ τῆς. Ὁ ἀντινομικὸς μάλιστα χαρακτήρας τῆς διαλεκτικῆς ὅσο εἶναι ἱεραρχικὸς ἀποξενώνει ὅλους τοὺς ἐννοιακοὺς διορισμοὺς τοῦ εἶναι.

Ἡ μεθοδικὴ πορεία δὲν εἶναι πιά δυνατὴ. Καὶ ὅλος ὁ τρόπος

¹ Ἰδίο ἔργο, ἴδια σελ.

² Geschichte der Philosophie, Die Philos. d.d. Ideal. 2ο μέρος, Hegel, σ. 183.

πὸ γίνεται ἡ κίνηση, μᾶς δείχνει πὸς δὲν μπορεῖ νὰ πραγματωθῆ ἡ σύνθεση τοῦ νοεῖν καὶ τοῦ εἶναι. Μὲ ὅλη τὴν προσπάθεια ἡ λογικὴ σειρὰ μένει ὀλωσδιόλου ἀποξενωμένη καὶ ὑποκειμενικὴ. Μέσα στὴ λογικὴ πὸς θέλησε ὁ Hegel νὰ τὴν κάνει τοῦ «ὄντος» βασιλεύει ὁ ὑποκειμενισμὸς. Ὁλόκληρη ἡ μεθοδικὴ πορεία δὲν κατορθώνει νὰ βγῆ ἀπὸ τὸ ὑποκειμενικὸ στοιχεῖο τοῦ ἀφηρημένου, εἶναι μόνο μιὰ τάση πρὸς τὸ εἶναι, δὲν πηγάζει ὅμως ἐσωτερικὰ ἀπὸ τὸ συγκεκριμένο, ἀπὸ τὴν πραγματικότητά του. Ἡ μεθοδικὴ πορεία ἐνῶ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι πορεία τοῦ ἴδιου τοῦ εἶναι, μορφώνεται σὰν ἔρευνα. Ἐπειδὴ πρῶτα οἱ διορισμοὶ πὸς ἔχει τὸ ὄν δὲν ἔχουν φανερωθῆ «ἀκόμα» στὴ γνώση, ἡ ἀδιοριστία γίνεται ἐννοιακὸς διορισμὸς του. Καὶ τὸ εἶναι ἐπειδὴ δὲν ἐκφράζει τίποτε στὴν ἀρχὴ γιὰ τὴν ἐννοια, διορίζεται «μηδέν». Ἡ ἐννοιακὴ πορεία κατόπι γίνεται ἐξωτερικὴ ἔρευνα, καὶ ἡ «δόξα» κυριαρχεῖ σὲ ὅλη τὴν σειρὰ τῶν διορισμῶν. Ἡ μέθοδος λοιπὸν πὸς ἔπρεπε νὰ στερεώσῃ τὴν ταυτότητα τοῦ εἶναι καὶ τοῦ νοεῖν, δείχνεται ὀλωσδιόλου ἀποκλεισμένη στὴν ὑποκειμενικὴ σφαῖρα, δὲν εἶναι ἀντικειμενικὴ καὶ ἐπειδὴ στὴν πορεία τῆς ἡ γέννηση τῆς ἀκόλουθης ἐννοιας φέρνει τὸ θάνατο τῆς προηγούμενης, γι' αὐτὸ δὲν μπορούμε νὰ κρατήσουμε σὲ μιὰ στιγμὴ, σύγχρονα, ἐνιαῖο τὸ ἐννοιακὸ σύστημα, πὸς πρέπει στὸ σύνολό του νὰ δώσῃ τὴν λογικὴ σύνθεση τοῦ εἶναι. Μόνο μπορούμε σ' αὐτὴ τὴν πορεία νὰ δοῦμε τὸ ὄν πότε μὲ τὴν ἀποψη πὸς δίνει ἕνας πρῶτος διορισμὸς καὶ πότε πάλι μ' ἐκείνη πὸς δίνει ἕνας δεύτερος, γιὰ ν' ἀποδειχθῆ ὅμως σὲ λίγο καὶ αὐτὸς λαθεμένος μπροστὰ σ' ἕναν τρίτο. Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο ὁ ἀντινομικὸς χαρακτήρας τῆς διαλεκτικῆς, ὅσο γίνεται ἱεραρχικὸς, ἀποξενώνει τοὺς ἐννοιακοὺς διορισμοὺς ἀπὸ τὸ εἶναι καὶ τοὺς κάνει ὀλότελα ἐξωτερικούς. Ἡ μέθοδος ὀλόκληρη ἀχρηστεύεται καὶ ὁ δυῖσμὸς πὸς κρύβεται κάτω ἀπὸ τὴν ἀπόλυτη ταυτότητα γίνεται ὀλοφάνερος.

Γ'. ΟΙ ΣΥΣΤΗΜΑΤΙΚΕΣ ΑΠΟΨΕΙΣ

Ἡ μετακαντιανή φιλοσοφία γιὰ νὰ πετύχει τὴν ἐνότητα τοῦ νοεῖν καὶ τοῦ εἶναι δέχεται τὸ ὄν σὰν ὑποκείμενο. Καὶ ὁ Hegel ἀντικρίξει στὸ σύστημά του τὸ ἀντικείμενο σὰν τὸ ὑποκείμενο ποὺ αὐτοδιορίζεται. Νόηση λοιπὸν καὶ εἶναι, ὑποκείμενο καὶ ἀντικείμενο, ταυτίζονται ὁλωσδιόλου.

Πῶς γίνεται αὐτὸς ὁ ταυτισμός; Ἡ βασικὴ προϋπόθεση στὸ ἐγγελειανὸ σύστημα εἶναι πὼς τὸ ὄν, τὸ ἀπόλυτο, εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα. «Γιὰ τὸ ἀπόλυτο μπορούμε νὰ λέμε, πὼς οὐσιαστικὰ εἶναι ἀποτέλεσμα, πὼς μόνο στὸ τέλος εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ἀληθινὰ εἶναι». Ἐπειδὴ ὅμως εἶναι ἀποτέλεσμα, πρέπει νὰ ἔχει καὶ ἓνα αἶτιο, ἀφοῦ εἶναι «τεθειμένο», θὰ ὑπάρχει καὶ ἐκεῖνο ποὺ τὸ «θέτει». Ὁ Hegel παραμερίζει αὐτὴ τὴ δυσκολία μὲ τὴ βεβαίωση: «τὸ ἀπόλυτο εἶναι ἀποτέλεσμα, ἀλλὰ τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ του». Δηλ. τὸ ὄν εἶναι κάτι «τεθειμένο» καὶ «ἑμμεσο», ἀλλὰ τὸ ἴδιο θέτει τὸν ἑαυτό του, διορίζεται μόνο του. Πρέπει λοιπὸν αὐτὸ τὸ ἴδιο σὰν ὑποκείμενο νὰ θέσει τοὺς διορισμούς του. Ἡ ἔννοια ὅμως τοῦ ὑποκειμένου εἶναι αὐτοδιορισμός, οἱ διορισμοὶ ποὺ μπαίνουν εἶναι οἱ δικοὶ του, ὑπάρχουν μέσα του καὶ τὸ ἴδιο τοὺς θέτει καὶ αὐτοδιορίζεται. Γίνεται αὐτὸ τὸ ἴδιο καὶ τὸ ἀντικείμενο καὶ τὸ ὑποκείμενο. Σ' αὐτὴ τὴ φράση ὅμως ὁ ὁρισμός, ὅτι τὸ ὄν εἶναι ὑποκείμενο, δὲν ἔχει μόνο τὸ νόημα πὼς ὅλοι αὐτοὶ οἱ διορισμοὶ στὸ σύνολό τους εἶναι τὸ ὑποκείμενο, ἀλλὰ παίρνει καὶ τὴν ξεχωριστὴ ἔννοια πὼς τὸ ὑποκείμενο εἶναι ἐκεῖνο ποὺ δίνει τοὺς διορισμούς, ἄρα μένει

ἔξω ἀπ' αὐτοὺς σὰν τὸ «ἄλλο», σὰν κάτι πὺ τὸς θέτει καὶ γι' αὐτὸ τραβιέται μακριὰ σὰν αἰτία τους καὶ παίρνει τὴ θέση καὶ τὴ σχέση πὺ ἔχει τὸ «θέτον» μὲ τὸ τεθειμένο. Ἔτσι πάλι ξεσπᾶ διαίρεση στὸ ὄν πὺ εἶναι τὸ αὐτοδιοριζόμενο ὑποκείμενο: δηλ. χωρίζεται σὲ κείνο πὺ θέτει τοὺς διορισμοὺς καὶ στοὺς τεθειμένους διορισμοὺς. Γεννιέται πάλι ὁ δυῖσμός ἀνάμεσα ἀπὸ τὸ «θέτον» καὶ τὸ «τεθειμένο», ἔστω καὶ ἂν ἐδῶ ὁ δυῖσμός μένει συμπυκνωμένος μέσα σὲ μιὰν ἐνότητα: δηλ. τὸ ὄν εἶναι καὶ κείνο πὺ γεννᾶ ἀλλὰ καὶ τὸ γέννημα. Ἔτσι ἔχουμε στὴ βασικὴ ἀντίληψη πὺ εἶπαμε μιὰ διπλὴ ἀντιφατικὴ μορφή, «εἶναι τὸ ἀπόλυτο ἀποτέλεσμα», ἀλλὰ «εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ του». Ἄς δοῦμε καλύτερα αὐτὸ τὸν ταυτισμό. Πρέπει τὸ ἴδιο τὸ ὄν νὰ θέσει τοὺς διορισμοὺς του. Πῶς τὸ κατορθώνει;

Σ' ὄλο τὸ σύστημα αὐτὸ τὸ ὄν ἔμεινε σὰν κάτι τεθειμένο, σὰν ἀποτέλεσμα, καὶ ἡ ἔννοια σὰν κάτι πρότερο, σὰν ἀρχὴ ἔξω ἀπ' αὐτό. Οὔτε μιὰ στιγμή δὲν μπόρεσε, ὅπως εἶδαμε, αὐτὸ τὸ ἀπόλυτο τὸ ὄν, νὰ θέσει τοὺς διορισμοὺς του. Ὅλο τὸ θέσιμο καὶ ἡ γένεση τῶν διορισμῶν μὲ τὴν ἐπέμβαση τῆς Ἰδέας δὲν μπόρεσε νὰ γίνε, νὰ πραγματοποιθῆ ἐπάνω στὶς ὀρθολογικὲς βάσεις. Ἡ ἀρχὴ δὲν μπορεῖ, ὅπως εἶδαμε, παρὰ νὰ εἶναι τὸ «καθαρὸ ὄν», δηλ. ἡ ἀφηρημένη ἔννοια: «γιατὶ μπορεῖ νὰ εἶναι ὅσο γίνεται πλούσιο, ὁ διορισμός πὺ θὰ φανερωθῆ στὴ γνώση εἶναι κάτι ὀλωσδιόλου ἀπλό»¹. Μόνον ἓνας δρόμος μένει ἀνοιχτός. Ἐπειδὴ οἱ διορισμοὶ τοῦ ἀπλύτου εἶναι οἱ ὄροι τοῦ φανερωμοῦ του, δηλ. ἡ λογικὴ προϋπόθεσή του, μόνον ἅμα τεθοῦν αὐτοί, μπορεῖ κι ἐκεῖνο νὰ τεθῆ. Σ' αὐτὴ τὴ λογικὴ σειρὰ τὸ ἀπόλυτο δὲν μπορεῖ νὰ θέσει τοὺς διορισμοὺς του, μένει ὡς τὸ τέλος ἀποτέλεσμα καὶ δὲν ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ τοὺς ἀγκαλιάσει. Οἱ διορισμοὶ εἶναι ἡ προϋπόθεσή του, αὐτὸ παρουσιάζεται ὕστερα ἀπ' ὄλους καὶ μένει ἔξω ἀπ' αὐτούς. Τὸ «πρότερο» ἀφοῦ εἶναι ἐκεῖνο πὺ θέτει, μένει ξέχωρο ἀπὸ τὸ σύστημα τῶν ἐννοιῶν καὶ πέρα ἀπὸ κάθε ἐννοιακὸ διορισμὸ στὸ ἀδιόριστο, γίνεται ἓνα «ἐπέκεινα»: τώρα ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος τὸ ἀπόλυτο μένει ἔξω ἀπ' ὄλη τὴ σειρὰ τῶν ἐννοιῶν, εἶναι κι αὐτὸ «ἐπέκεινα».

¹ Werke III, σελ. 74.

Ὁ Hegel ἐπιμένει πὼς μὲ τὴν ἰδέα, ἅμα τὴν παίρνουμε γιὰ ὀλοκλήρωση καὶ τελείωση τῆς ἐμμεσότητας, γυρίζουμε πάλι στὴν ἀμεσότητα, στὴν ἀρχὴ καὶ τὴ θέτουμε μὲ τὴν ἐπέμβαση τοῦ ἀπόλυτου: «κάθε βῆμα πὺ προχωροῦμε μὲ τοὺς διορισμούς, ἂν καὶ ξεμακραίνει ἀπὸ τὴν ἀδιόριστη ἀρχή, εἶναι ὅμως ἓνα πλησίασμα πάλι πρὸς τὴν ἴδια. Αὐτὰ λοιπὸν πὺ φαίνονται σὰν διαφορετικά, δηλ. ἡ αἰτιολόγηση τῆς ἀρχῆς πὺ πηγαίνει πρὸς τὰ πίσω καὶ ὁ προχωρητικὸς διορισμὸς τῆς ἴδιας συμπίπτουν καὶ ταυτίζονται».... «Σὲ κάθε ἀκόλουθη βαθμίδα διορισμοῦ αἴρεται ὀλόκληρο τὸ περιεχόμενο τῆς προηγούμενης καὶ δὲν ἀφήνει τίποτα πίσω παρὰ ἢ νέα φέρνει ὅλο τὸ κληρονομημένο μαζί της καὶ πυκνώνεται»¹. Πραγματικὰ ὅμως δὲ γίνεται τοῦτο· ἐνῶ ξεκινήσαμε ἀπὸ τὸ ἀφηρημένο ὄν, τὸ ἀδιόριστο, μποροῦμε λοιπὸν νὰ ποῦμε ἀπὸ τὸ τίποτε, τώρα ἔχουμε τὸ ὠρισμένο μὲ ὅλους τοὺς διορισμούς. Ἐκεῖ εἴχαμε τὸ «ὄν», ἐδῶ ὅμως ἔχουμε τὴ «φύση». Γιατὶ ἀπὸ τὴν ἰδέα σὰν γυρίζουμε στὴν ἀμεσότητα τοῦ εἶναι, φτάνουμε στὴ φύση, πὺ εἶναι ἀπέναντι στὴ λογικὴ μιὰ «ἄλλη σφαῖρα». Ὁ κύκλος δὲν κλείνει. Ὁλη αὐτὴ ἢ λογικὴ πορεία δὲν ἔχει τὸν ὄντολογικὸ χαρακτήρα, οὔτε τὴν ἀξία του. Ἐνῶ τὸ ἀπόλυτο ἔπρεπε νὰ θέσει τοὺς διορισμούς του, δὲν τὸ ἔκαμε οὔτε μιὰ φορά, ποτὲ δὲν ἔχει τεθῆ ἔννοιακά, ὥστε σύμφωνα μὲ τὴ θεωρία νὰ πάρει ὑπαρξή. Μένει σ' αὐτὴ τὴν ἱεραρχικὴ διαλεκτικὴ σὰν ἀποτέλεσμα, ὕστερα ἀπ' ὅλους τοὺς διορισμούς του πὺ εἶναι ἢ ἀπαραίτητη προϋπόθεσή του καὶ πὺ βέβαια βγαίνουν ἔξω ἀπ' αὐτὸ καὶ μένουν ξέχωροι.

Μὲ ὅλη αὐτὴ τὴν κατασκευὴ τὰ σφάλματα πὺ ἔπρεπε νὰ διορθωθοῦν μένουν τὰ ἴδια, ὀλόκληρη ἢ πορεία δὲν εἶναι παρὰ μιὰ «δόξα». Ἡ κάθε ἔννοια εἶναι μιὰ ἀφαίρεση χωρὶς ἀληθινὴ ὑπόσταση, ἔχει τὴν ἀλήθεια της μόνο στὴν ἀκόλουθη, μόλις ὅμως φανερωθῆ ἢ δεύτερη, ἐκείνη ἀφανίζεται. Μὲ ἀνάγλυφη εἰκόνα ἐκφράζει τὴν ἀδυναμία αὐτὴ ὁ N. Hartmann², ἂν καὶ ἀντικρίζει τὸ

¹ Werke V, σ. 350, 1834.

² Geschichte der Philosophie, T. 8. Die Philosophie des deutschen Idealismus, 2^ο μέρος, Hegel, σ. 191.

ζήτημα από άλλη άποψη. Οι έννοιες εδώ, λέγει, είναι από ανάγκη αφαιρέτα αποκόμματα, σημαίνουν τομές μέσα στην αδιάκοπη σειρά, στη συνέχεια, ξεχώρισμα σ' εκείνο που δεν μπορεί να χωριστή, εκφράζουν και κάτι άλλο ακόμη που δεν υπάρχει στην αδιαίρετη συνέχεια. Μόνο η έννοια εκείνη που θα μπορούσε να δηλώσει το όλο σαν όλο, μόνο αυτή θα ήταν ομόλογη, θα μπορούσε να εκφράσει το αδιαίρετο. Ωστε δε θα ήταν καθ'αυτὸ ἀφαιρέτη μόνο η έννοια τοῦ ἴδιου τοῦ ἀπόλυτου καὶ μάλιστα στην τέλεια καὶ ὁλόκληρη ἐνότητα τῶν προσωρινῶν στιγμῶν του· ὅμως ἔχει δειχτῆ πὼς πρῶτα οἱ κατηγορίες δηλώνουν «τί εἶναι» τὸ ἀπόλυτο καὶ ἀκόμα πὼς χωρὶς αὐτὲς μένει ἓνα σκοτεινὸ ἀδιόριστο.

Στὴ διαλεχτικὴ αὐτὴ ἱεραρχικὴ σειρά ἡ καθεμιὰ θέση μένει στὴν ἀφαίρεση, εἶναι πρῶτα ἀπλή δόξα, δηλ. μιὰ μορφή τοῦ ὑποκειμενικοῦ· καὶ δὲν μπορούσε νὰ γίνεῖ ἀλλιῶς στὸ σύστημα πὸν δέχεται τὸ ἀπόλυτο σαν ἀποτέλεσμα καὶ ἀφήνει, καθὼς εἶπαμε, τὴ λογικὴ πορεία ἔξω ἀπὸ τὸ ὄν. Κανένα ἀπ' ὅσα θέτονται δὲν εἶναι ἀντικειμενικὰ «τεθειμένο», παρὰ εἶναι μιὰ ἀφαίρεση, πὸν μὲ τὸν τρόπο καὶ ἐκεῖ πὸν ἔχει τεθῆ δὲν ἔχει καμιὰ ὑπόσταση, κατακομματιάζεται ἀπὸ τὴν ἀντίφαση. Κι αὐτὴ ἡ ἀντινομία διατρέχει ὅλη τὴ σειρά, κάθε έννοια πὸν θα ἔπρεπε νὰ θέτεται ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ ἀπόλυτο μόνο, ξεσκεπάζει τὴν ἀντίφαση μέσα της καὶ δείχνεται μηδαμινή. Ὅμως τὸ μηδαμινὸ αὐτό, τὸ τίποτε, εἶναι ἡ ἀναγκαῖα ἐμμεσότητα, γιὰ νὰ φανῆ ἡ ἀλήθεια ἀκόμα καὶ στὸ ἀπόλυτο.

Σύμφωνα μὲ τὸ σύστημα, τὸ συγκεκριμένο, τὸ ποικίλο, δὲν εἶναι τὸ ἀληθινό, παρὰ κάτι ψεύτικο πὸν στέκει ἀντίκρου στὸ ἀφηρημένο, στὸ πραγματικὸ ὄν· καὶ ὅμως αὐτὸ τὸ ψεύτικο πὸν ἔμενε ἔξω, μεταφέρεται τώρα μέσα στὸ ἀληθινό, τὸ κυριεύει καὶ παρουσιάζει τὴν ἀντινομία πὸν ἀφανίζει κάθε έννοια καὶ δείχνεται πὼς ὅλη ἡ λογικὴ σειρά δὲν ἔχει καθεαυτῆ ὑπόσταση. Τὸ ὄν ἐπειδὴ εἶναι ἀποτέλεσμα στέκει στὸ τέρμα τῆς λογικῆς σειράς. Πρέπει νὰ περάσουμε ἀπ' ὅλη αὐτὴ τὴ σειρά τῶν ἐνοιῶν, πὸν ἐξαφανίζονται ἢ μιὰ ὑστερα ἀπὸ τὴν ἄλλη καὶ στὸ τέλος χάνονται ὅλες γιὰ νὰ φανερωθῆ.

τὸ «ἄλλο», τὸ συγκεκριμένο. Ὅλη ἡ λογικὴ σειρὰ χρησιμεύει σὰν ἓνα γιοφύρι, πὺν τὸ περνοῦμε γιὰ νὰ φτάσουμε στὸ συγκεκριμένο καὶ πὺν χάνεται μόλις αὐτὸ φανερωθῆ.

Ἡ ἀφηρημένη ἔννοια σὰν κάτι πὺν εἶναι τὸ πρότερο πρέπει νὰ ἐξελιχθῆ στὸ ἄλλο καὶ στὴ διαλεκτικὴ αὐτὴ κίνηση χάνει στὸ τέλος τὴ δική της ὑπαρξὴ γιὰ νὰ γίνει τὸ «ἕτερο», αὐτὴ δείχνεται μηδέν. Στὴν ἀρχὴ βρισκόταν μόνο αὐτὴ ἡ ἀφαίρεση καὶ μέσα σ' αὐτὴ εἶχε ἀρθῆ ὅλο τὸ εἶναι, τώρα στὸ τέλος ἀποδείχνεται πὺς δὲν ὑπάρχει γιὰ τὸν ἑαυτὸ της παρὰ εἶναι τὸ ἄλλο. Ὁλωσδιόλου ἀνέλπιστα ὁ ἀπόλυτος ὀρθολογισμὸς μεταβάλλεται σὲ ἀπόλυτο ἀνορθολογισμό. Ὁ ἀντινομικὸς χαρακτήρας τῆς διαλεκτικῆς ἐπειδὴ εἶναι ἱεραρχικὸς ἀποξενώνει ὀλοτελα τοὺς ἔννοιακοὺς διορισμοὺς ἀπὸ τὸ ὄν, χωρίζει τὸ ἓνα ἀπὸ τὸ ἄλλο. Ἐπειτα μὲ τὶς προσπάθειες αὐτὲς τὸ ἀπόλυτο γυμνώνεται ὀλωσδιόλου, νομίζει κανεὶς πὺς ἔγινε ὀλοτελα χεροπιαστό. Ἀφοῦ ἡ μεσάζουσα ἔννοια στέκεται στὴν ἀρχὴ ἀπέναντι στὸ ἄμεσο ὄν, καὶ τοῦτο ἀπέναντι στὴν πρώτη, ζητεῖ τὸ σύστημα νὰ ὑπερνικήσει αὐτὴ τὴ διπλὴ θέση μὲ τὴ βεβαίωση πὺς ὀλοκληρο τὸ περιεχόμενο τοῦ εἶναι ἔχει ἀρθῆ στὸ «τεθειμένο» περιεχόμενο τῆς ἔννοιας ἔτσι πὺν στὸ τέλος καὶ αὐτὸ τὸ ἀπόλυτο καταντᾶ «τεθειμένο» ἀλλὰ ὀλοτελα φτωχὸ καὶ «πεπερασμένο». Τὸ πραγματικὸ λοιπὸν ὄν, πὺν δὲν μπόρεσε ν' ἀρθῆ στὸ σύστημα τῶν ἔννοιῶν, μένει ἔξω ἀπ' αὐτὸ τὸ ἀπόλυτο πὺν κατορθώνει νὰ μπῆ, νὰ οἰκονομηθῆ, μέσα στὶς ἔννοιες, καὶ ἔτσι μένει ὀλοτελα ἀποξενωμένο.

Τὸ σύστημα τὸ ἐγγελειανὸ προσπάθησε ν' ἀφανίσει τὴν ἀποξένωση ἀνάμεσα στὸ νοεῖν καὶ στὸ εἶναι, δὲν τὸ πέτυχε ὄμως, ἐπειδὴ ἴσα ἴσα ἔχει τὴν ὀρθολογικὴ βάση πὺν εἶπαμε. Μὲ τὸ ἀξίωμα πὺς ἀληθινὸ ὄν εἶναι μόνο ἐκεῖνο πὺν θέτεται ἀπὸ τὴν ἔννοια, δημιουργεῖ τὸ δυῖσμὸ πὺν καταστρέφει ὄλη τὴν προσπάθεια. Ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος ἔχουμε τὸ ἄμεσο εἶναι καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο τὴν ἔννοια πὺν αἶρει αὐτὸ τὸ ἄμεσο καὶ τὸ θέτει ἔμμεσα. Στὴν ἀρχὴ τὸ ὄν εἶναι γιὰ τὸ νοεῖν τὸ ἀδιόριστο, τὸ κενό, τὸ μὴ ὄν, γιὰτὶ «ἀκόμα» δὲν ἔχει παρουσιαστῆ στὴ γνώση κανεὶς διορισμὸς, εἶναι λοιπὸν ὀλοφάνερο πὺς μένει ἔξω ἀπὸ τὴν ἔννοια, τὴ νόηση.

Τὸ σύστημα ἀρχίζει ἀπὸ τὴν ἀντίθεση πὺν διαπιστώσαμε. Τὸ εἶναι ἀντικρίζεται σὰν «ἄλλο». Στὴν ἀρχὴ εἶναι ἡ ἀφηρημένη ἔννοια, τὸ καθαρὸ ὄν πὺν εἶναι αὐτὴ ἡ κενὴ νόηση καὶ ἀπέναντι στέκεται τὸ ἄμεσο ὄν, πὺν δὲν ἔχει ἀκόμα καθοριστῆ, σὰν «μὴ ὄν». Αὐτὸς ὁ δυϊσμὸς ὑπάρχει καὶ στὸ τέλος, ὅπου καθὼς βλέπουμε ὁ φιλόσοφος δὲν κατορθώνει νὰ περάσει ἀπὸ τὴ λογικὴ στὸ φυσικὸ κόσμος. Δὲν ὑπάρχει πιά καμιά μετάβαση, ἀφοῦ γιὰ τὴν ἰδέα, πὺν εἶναι τὸ ἀπόλυτο, δὲν ὑπάρχει κανεὶς διορισμὸς πὺν νὰ μὴν ἔχει τεθῆ. Τὴ δυσκολία αὐτὴ τὴ διορθώνει ὁ Hegel μὲ τὴν ἀκόλουθη θέση: «τὴ μετάβαση θὰ πρέπει νὰ τὴν ἀντιληφτοῦμε σὰν αὐτο-ἀόρηση τῆς ἰδέας»· δηλ. ἡ ἰδέα πὺν δὲν ἔχει πιά πραγματικὰ κανένα νέο ἔννοιακὸ διορισμὸ τοῦ περιεχομένου τῆς μεταβαίνει σὲ κάτι ἄλλο, παίρνει τὴ μορφή τοῦ «ἄλλου», δηλ. μεταμορφώνεται σὲ φύση (Die Natur ist die Idee in der Form des Andersseins)¹. Μ' αὐτὴ τὴ νέα μορφή (ὅπου παρουσιάζεται τὸ ἴδιο περιεχόμενο) γίνεται ἡ μετάβαση ἀπὸ τὴν ἰδέα στὴ φύση, στὴν «ἄλλη σφαῖρα», ὅπως τὴν ὁρίζει ὁ φιλόσοφος. «Ἡ ἰδέα ἦταν ἡ μορφή τῆς ἐμμεσότητας, ἡ φύση ἡ μορφή τῆς ἀμεσότητας». Ὅ,τι ἔχει ἀριθμὴ στὴν ἔννοια, ἔχει γίνεῖ ἰδέα. Κι ὅμως μ' ὅλα αὐτὰ ἡ ἀντίθεση δὲ σβήνει· ὅπως στὴν ἀρχὴ μένει τὸ ἄμεσο ὄν ἔξω, τὸ ἴδιο στὸ τέλος, ἀφοῦ ἡ ἔννοια τελείωσε τὸ ἔργο τῆς, δηλ. τὴν ἄρση τῆς ἀμεσότητας καὶ γίνηκε ἰδέα, δὲν ἔχει πιά λόγο νὰ ὑπάρχει καὶ τὸ περιεχόμενό τῆς παίρνει ἄλλη μορφή καὶ πέφτει στὸ ἄμεσο. Ἡ φύση λοιπὸν θέτεται, ὅπως φαίνεται, μ' αὐτὸν τὸν τρόπο, ξαναπαίρνει τὴ μορφή τῆς ἀμεσότητας πὺν εἶχε πρῶτα τὸ ὄν. Ἡ ἔννοια εἶχε τὴ θέση τῆς, ὅσο εἶχε ἀμεσότητα γιὰ νὰ τὴν ἄρει, μόλις ὅμως βοήθησε νὰ τελειώσει ἡ ἀντιφατικὴ πορεία καὶ ἡ ἄρση τῶν διορισμῶν τοῦ εἶναι, δὲν ἔχει λόγο νὰ ὑπάρχει. Ἡ ἰδέα μ' αὐτὴ τὴν αὐτο-ἀόρηση, τὴν αὐτοπαραίτησή τῆς καὶ τὴ μετάβασή τῆς στὴ φύση πέφτει ἔξω ἀπὸ τὴ νόηση καὶ γυρίζει πάλι στὴν ἀμεσότητα, στὴν ἴδια ἔξωτερικότητα πὺν στεκόταν καὶ τὸ ἀδιόριστο ὄν.

¹ Enzykl.² § 219.

Στὸ σύστημα τοῦ Hegel ξαναφανερώνεται ἡ μορφή τοῦ «ἄλλου». Προβάλλει ὀλοφάνερος ὁ δυϊσμός ὅπου στεκόταν τὸ σύστημα ἀπὸ τὸ πρῶτο βῆμα ἀκόμη. Ἐναντικρου σ' αὐτὴ τὴ λογικὴ σειρά, στὴ νόηση, στέκει ἡ φύση, τὸ ποικίλο, τὸ συγκεκριμένο, σὰν κάτι ξένο, τὸ «ἄλλο»: δὲν μπορεῖ ἡ φύση νὰ μένει πιστὴ στοὺς ἐννοιακοὺς διορισμοὺς καὶ σύμφωνα μ' αὐτοὺς νὰ καθορίζει καὶ νὰ διατηρεῖ τὰ μορφώματά της. Αὐτὴ ἡ ἀδυναμία της βάζει ὄρια στὴ φιλοσοφία ¹.

Ἡ διαλεκτικὴ τοῦ Hegel ἀφήνει νὰ φαίνεται ἡ φύση σὰν ἀντίθεση, σὰν τὸ «ἄλλο», σὰν ἀποξενωμένο. «Στὴ φύση δὲν εἶναι κάτι ἄλλο, παρὰ αὐτὴ ἡ ἰδέα ποὺ προβαίνει στὴν ἀναγνώριση τοῦ ἑαυτοῦ της, βρίσκεται ὁμως στὴ μορφή τοῦ ἀποξενωμοῦ». «Ἡ φύση εἶναι τὸ πνεῦμα ποὺ αὐτοαποξενώνεται» ². Ποτὲ καὶ μὲ κανέναν τρόπο γιὰ τὸν Hegel ἡ φύση δὲν εἶναι ἰσότιμη. Τὸ πνεῦμα ἔχει προϋπόθεσή του τὴ φύση μόνο γιὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὶς δικές του ἀπόψεις. Πραγματικὰ ὁμως τὸ πνεῦμα εἶναι ἡ ἀλήθεια τοῦ φυσικοῦ κόσμου καὶ γι' αὐτὸ τὸ λόγο τὸ ἀπόλυτα πρότερο ³.

Ὁ φιλόσοφος προσπάθησε ν' ἀποφύγει τὴ μορφή τοῦ «ἄλλου», ἀλλὰ μὲ ποιὸ μέσο; Αἶρει ὅλο τὸ περιεχόμενο τοῦ εἶναι στὴν ἐννοια καὶ τὸ ἀποτέλεσμα, ὅπως εἶδαμε, ἦταν νὰ πέσει ἀκόμα πιὸ φανερὰ στὸ δυϊσμό.

Ἡ ἐννοια ἔχει ἀπέναντί της τὸ «ἄλλο». Καὶ ἡ μετάβαση ἀπὸ τὴ νόηση στὴ φύση μὲ ὅλη τὴ μεθοδικὴ προσπάθεια δὲν ἔγινε λογικά. Αὐτὸ τὸ πέρασμα ἔγινε χωρὶς ἐννοια, χωρὶς κανέναν ἐννοιακὸ διορισμό, δηλ. δὲν ἀκολούθησε τὸ λογικὸ τρόπο ποὺ ἀπαιτεῖ ὁ φιλόσοφος. Μέσα στὸν ἀπόλυτο ὀρθολογισμό φανερώνεται ὀλοκάθαρα ὁ ἀνορθολογισμός (Irrationalismus).

¹ Hegel, Enzykl. ² § 250.

² Naturphilosophie § 247.

³ Enzykl. ² § 380.

Δ'. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Στὰ παραπάνω κοιτάξαμε τὸ φιλόσοφο ἀπὸ μιὰ πλευρὰ μόνο. Θέλαμε νὰ δείξουμε πὼς ὁ ἀπόλυτος ὀρθολογισμὸς κατανατᾶ στὸ δυϊσμό, καὶ πὼς ἡ διαλεκτικὴ σὰν φιλοσοφικὴ μέθοδο δὲν ἔχει δοκιμαστῆ μὲ τὸν τρόπο πού ἔπρεπε. Γιατὶ τὸ θαυμαστὸ ἴσα ἴσα στὸν Hegel εἶναι τὰ δυὸ νέα στοιχεῖα, ἡ ρευστότητα δηλ. τῆς ἔννοιας καὶ ἡ σύνθεση τῶν ἀντιθέσεων, ὅμως δεμένα μὲ τὶς βασικὲς πλάνες πού θεμελιώνουν τὸ σύστημα τῆς ἀπόλυτης ταυτότητας χάνουν ὅλη τὴ δύναμη καὶ τὴν ἀξία τους.

Ὁ φιλόσοφος θέλησε σὲ κάθε σημεῖο τῆς φιλοσοφίας του νὰ λογαριάσει ὅλη τὴν ἐποπτεία, ὅλη τὴν πείρα καὶ μεταχειρίστηκε παντοῦ τὴ διαλεκτικὴ σκέψη. Ζήτησε μὲ κάθε τρόπο ὄχι μόνο νὰ πλησιάσει τὸ ἀντικείμενο, παρὰ νὰ δώσει αὐτὸ τὸ πρᾶγμα τὸ ἴδιο στὴν ιδιοτυπή του κίνηση ἔτσι πού νὰ χαραχτοῦν στὴ νόηση ὅλες οἱ καμπύλες του καὶ ὅλη ἡ πορεία του. Θὰ μπορούσε λοιπὸν νὰ εἶχαμε ἐδῶ ὀλοκληρωτικὴ τὴ σύνθεση τῆς ἐποπτείας μὲ τὴ νόηση. Ὁ Hegel ὅμως δὲν τὸ κατώρθωσε, κόβεται ἀπότομα ἡ προσπάθειά του καὶ μένει ἄγωνα αὐτὴ ἡ ιδιοτυπία τῆς διαλεκτικῆς δηλ. αὐτὸ τὸ πλησίασμα καὶ ἡ παρακολούθηση, πρᾶγμα πού δὲν μπορεῖ νὰ γίνει μὲ καμιά ἄλλη μέθοδο.

Ἐκεῖ ἴσα ἴσα πού θὰ χρειαζόταν ἡ διαλεκτικὴ ἐξέλιξη, ὁ φιλόσοφος μένει ἱκανοποιημένος μ' ἓναν ἀπλὸ ταυτισμό, ὅπως παρατηρεῖ ὁ J. Cohn ¹

¹ Theorie der Dialektik, σ. 40.

Βεβαιώνει ὁ Hegel πὼς ὅ,τι εἶναι πραγματικό, αὐτὸ εἶναι καὶ λογικό, καὶ τὸ ἀντίθετο, ὅ,τι εἶναι λογικὸ εἶναι καὶ πραγματικό¹, δὲν προσπαθεῖ ὅμως νὰ συλλάβει λογικὰ τὴν πραγματικότητα, παρὰ δέχεται πὼς αὐτὴ ἀφοῦ εἶναι καθεαυτὴ λογική, «ὀφείλει» νὰ ταυτίζεται μὲ τὴ νόηση. Ὅπως βλέπουμε, κολοβώνει τὴ μέθοδο μὲ τὴ βασικὴ ἀποψη τοῦ ἀπόλυτου ὀρθολογισμοῦ, ποὺ βεβαιώνει τὴν ταυτότητα τοῦ εἶναι καὶ τοῦ νοεῖν. Μ' αὐτὴ τὴ βεβαίωσή του ὅμως ἐννοεῖ, πὼς τὸ εἶναι αἴρεται στὴν ἐννοια καὶ αὐτὴ ἢ τελευταία εἶναι ὕστερα ἀπέναντι στὰ ὄντα ἢ ἀλήθεια. Στὴ βάση λοιπὸν ἢ ἐννοια ἔχει τὴν προτεραιότητα ἀπέναντι στὸ ὄν. Παρατηρήσαμε ὅμως πὼς μ' αὐτὸν τὸν τρόπο ἔχουμε τὴν ἀποξένωση τοῦ νοεῖν καὶ τοῦ εἶναι, καὶ ἀκόμα πὼς στὴ διαλεκτική, ποὺ εἶναι ἀναγκαστικὰ ἱεραρχική, ξεσπᾷ ὁ δυϊσμός, γιατί μέσα της, στὴν πορεία της κρύβεται ὁ ὑποκειμενισμός. Ἡ ἐννοια ἀντὶ νὰ προχωρήσει μέσα στὴν πραγματικότητα τοῦ εἶναι, τὸ λογικὸ ἀντὶ νὰ διατηρηθῇ μέσα στὴν ὀργανικὴ ἐνότητα τοῦ εἶναι σὰν συστατικὸ του, ἀποτραβιέται ἔξω ἀφοῦ εἶναι τὸ πρότερο καὶ ὑψώνεται πάνω ἀπ' αὐτὸ γιὰ νὰ γίνῃ ὁ δημιουργὸς του. Ὅσο καὶ ἂν προσπάθησε ἡ διαλεκτικὴ νὰ σημαίνει τὴν ἀντικειμενοποίηση τῆς ἐννοιας, ἀφοῦ εἶναι ἡ ἐσωτερικὴ αὐτοκίνησή της, πάλι ὅμως σ' αὐτὴ τὴν ἐννοιακὴ πορεία ξαναφαίνεται ὁ ὑποκειμενισμός. Καὶ καθὼς θέτει καὶ διορίζει τὸ εἶναι ξαναφέρει πάλι τὸ θέσιμο καὶ τὸ διορισμὸ τοῦ ἀντικειμένου ἀπὸ τὸ ὑποκείμενο. Ὅπως στηρίχτηκε ἡ μέθοδος δὲν μπόρεσε νὰ δώσει καλύτερους καρπούς. Ἀφοῦ τὸ εἶναι πρέπει νὰ τεθῇ ἀπὸ τὴν ἐννοια καὶ αὐτὸ νὰ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα, τὸ τέλος, εἶναι ὀλοφάνερο πὼς τὸ σύστημα τῶν ἐννοιῶν εἶναι μόνο πορεία «πρὸς» τὸ ὄν καὶ ὄχι «μέσα» στὸ ὄν. Ἔτσι δὲν ἔχει ἀντικειμενικὸ, ὄντολογικὸ χαραχτήρα ἢ λογικὴ πορεία, παρὰ εἶναι μόνο μιὰ ἀφαίρεση καὶ τὸ εἶναι ἀπέναντί της εἶναι τὸ «ἕτερο». Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο ὁ ἀπόλυτος ὀρθολογισμός καταντᾷ στὸ δυϊσμὸ ποὺ ἀδυναταίνει καὶ παραμορφώνει τὴ διαλεκτικὴ μέθοδο, τὴν πολύτιμη αὐτὴ κατάκτηση τῆς φιλοσοφίας.

¹ Vorrede zur Philos. d. Rechts, σ. XIX, Werke VIII.

Ὁ W. Dilthey εἶπε: «ἡ λογικὴ τοῦ Hegel ἔχει παρουσιαστῆ πάρα πολλές φορές ἀπὸ τοὺς ὁπαδούς του καὶ συχνὰ μὲ λογογραφικὴ διατύπωση, ἀλλὰ ἡ νέα μέθοδος ποὺ βλάστησε ἀπὸ ἓνα ἀληθινὸ καὶ ἄλυτο πρόβλημα τῆς φιλοσοφίας καὶ εἶχε μέσα της γόνιμα στοιχεῖα δὲν ἔφερε στὴ λογικὴ ἐπιστῆμη καμιά σημαντικὴ πρόοδο»¹. Γιὰ ν' ἀνθίσει ἡ διαλεκτικὴ καὶ νὰ δώσει καρπὸς πρέπει νὰ καθαριστῆ ἀπὸ τὶς ὀρθολογιστικὲς πλάνες. Δὲ συμφωνῶ γι αὐτὸ μὲ τὴ γνώμη τοῦ N. Hartmann² πὼς πρέπει νὰ τὴ θεωρήσουμε «σὰν δῶρο ποὺ πέφτει ἀπὸ τὸν οὐρανὸ καὶ δίνεται σὲ πολὺ λίγους ἀνθρώπους. Αὐτοὶ ἔστερα μὲ τὴ δύναμή της δημιουργοῦν ἔργα ποὺ οἱ ἄλλοι τὰ παρακολουθοῦν χωρὶς σχεδὸν νὰ τὰ νιώθουν, διαγνωητικὰ οἰκοδομήματα ποὺ τοὺς φαίνονται δύσκολα καὶ τὰ στοχάζονται μόνο μὲ χίλιες περιστροφές...Εἶναι σπάνια κι ὅπως κάθε πνευματικὸ δῶρο δὲ μαθαίνεται, δὲ λογοδοτεῖ οὔτε γνωρίζει κανεὶς τοὺς νόμους της, κι ὅμως εἶναι βαθύτατα ἔννομη, καταναγκαστικὴ, καὶ τὸ κάθε τι μέσα της εἶναι ἀναγκαῖο, ὅπως γίνεται μόνο σ' ἓνα καθαρὸ καλλιτεχνικὸ δημιούργημα». Νομίζω πὼς μ' αὐτὴ τὴν ἄποψη ἀφαιροῦμε ἀπὸ τὴ διαλεκτικὴ τὸ σπουδαιότερο προτέρημά της, δηλ. ποὺ τὴν ἔχουν ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, εἶναι ἡ ἴδια ἡ πρωτόγονη, ἡ ἀπλοϊκὴ συνείδηση. Εἶναι τὸ βασικώτερο, τὸ ἐσωτερικώτερο, τὸ πηγαῖο σχῆμα τοῦ λογισμοῦ. «Τὴν ἀπλοϊκὴ σκέψη, ποὺ συνηθίζουμε νὰ τὴ λέμε ἀφιλοσόφητη, ὅταν τὴν ἀντικρίσουμε στὸ σύνολό της ἢ στὸ σπέρμα της θὰ μπορούσαμε νὰ τὴν ποῦμε φιλοσοφικὴ. Αὐτὴ ἡ ἀπλοϊκὴ σκέψη δὲ ζαλίζεται, δὲν τὰ χάνει μπροστὰ σ' αὐτὲς τὶς δυσκολίες, στοχάζεται τὴν ἐνότητα καὶ μαζί της τὶς ἀντιθέσεις. Τὸ σύμβολό της δὲν εἶναι «mors tua vita mea», παρὰ ἡ «concordia discors»³.

Πάνω ὅμως στοὺς τύπους ποὺ ἐργάστηκε ἡ διαλεκτικὴ τοῦ Hegel κατάντησε ὁ Προκρούστης ποὺ κακομεταχειρίστηκε καὶ κολό-

¹ Schriften IV, σ. 253.

² Die Philosophie des deutschen Idealismus, II μέρος, Hegel, σ. 18.

³ B. Croce, Lebendiges und Totes in Hegels Philosophie, γερμανικὴ μετάφραση K. Büchler, σ. 13.

βωσε ὄχι μόνο τὴ νόηση ἀλλὰ πολὺ περισσότερο τὴν πραγματικότητά, τὴ ζωὴ.

Στὸ παρακάτω κεφάλαιο θὰ ἐξετάσω τὴ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας, ὅπου εἶναι πιὸ φανερό τὸ κακομεταχείρισμα τῆς διαλεκτικῆς. Στὴν Ἱστορία μεταχειρίζεται ἐμπειρικὲς ἔννοιες καὶ ἀτομικὰ γεγονότα σὰν ξεχωριστὲς φιλοσοφικὲς ἔννοιες. Προσπαθεῖ νὰ ἐφαρμόσει τὴ διαλεκτικὴν στὰ πραγματικὰ γεγονότα μὲ τὸν ἴδιο τρόπο πὺ τὴν ἐφάρμοσε στὶς φιλοσοφικὲς ἔννοιες.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΜΠΕΤΣΙΔΗΣ

ΕΙ Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Πώς αντικρίζει ο Hegel την ιστορία ; « Η φιλοσοφία, γράφει, έχει να καταγίνει μόνο με τη μεγαλοπρέπεια της ιδέας που καθρεφτίζεται στην παγκόσμια ιστορία... Το ενδιαφέρον της είναι να γνωρίσει την εξέλιξη της ιδέας που αυτοπραγματώνεται ». Ωστε είναι φανερό πως ο φιλόσοφος χρειάζεται την ιστορία, όσο μπορεί να του δώσει την εικόνα εκείνη που θα δείξει με τρόπο αίσθητο και έποπτικό τη λογική εξέλιξη όπως την είδαμε στα προηγούμενα κεφάλαια.

Η φιλοσοφία μπορεί έτσι να θεωρηθῆ πρώτα γενικά σαν μιὰ « νοητική θεώρηση » της πραγματικότητας. Η δουλειά της είναι « μόνο » ἡ κατανόηση αὐτῆς τῆς πραγματικότητας. Μέσα σ' αὐτὴ τὴν ἄποψη ὑπάρχει ἡ ἔννοια πὼς μόνο ἐκεῖνο πὸν θὰ κατανοηθῆ με τὴ λογική, μόνο τὸ « κατὰ λόγον », εἶναι καὶ τὸ ἀληθινό. Δηλαδή ἡ πραγματικότητα κερδίζει τὴν ἀλήθεια της, τὴν ὑπόστασή της μόνο με τὸ νοῦ. Αὐτὸς εἶναι τὸ πρωταρχικὸ καὶ ἡ ἄλλη δὲν παρασταίνει τίποτε ἄλλο παρὰ τὴν αὐτοεξέλιξή του καὶ τὴν πραγμάτωσή του.

Ὅπως ὅλη ἡ πραγματικότητα, ἔτσι καὶ ἡ παγκόσμια ιστορία εἶναι κι αὐτὴ μιὰ πραγματοποίηση τοῦ νοῦ πὸν συνειδητοποιεῖ τὸν ἑαυτό του ἢ εἶναι τὸ παγκόσμιο πνεῦμα πὸν πραγματώνεται.

« Για τὴν παγκόσμια ιστορία μπορούμε νὰ ποῦμε, πὼς ἐκφράζει καὶ εἰκονίζει τὸ πνεῦμα, πὸν με τὴ δική του ἐργασία γνωρίζει τί εἶναι καθ'αυτό » ¹.

¹ Die Vernunft in der Geschichte, Einleitung in die Philosophie der Weltgeschichte, G. Lasson, 1920, σ. 39.

Ἐπὶ οὖν ἡ παγκόσμια ἱστορία δὲν κάνει ἄλλο παρὰ φανερόναι καὶ πραγματώνει τὸ παγκόσμιο πνεῦμα, αὐτὴ τὴν οὐσία του. Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο τὸ περιεχόμενό της εἶναι ἀπὸ πρὶν χαραγμένο, ὑπάρχει δηλ. ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὅπως μέσα στὸ σπόρο κλείνεται ὅλη ἡ φύση τοῦ φυτοῦ. «Καθὼς ὁ σπόρος φέρνει μέσα του ὁλόκληρη τὴ φύση τοῦ δέντρου, τὴ γεύση, τὴ μορφή τοῦ καρποῦ, τὸ ἴδιο καὶ τὰ πρῶτα ἴχνη τοῦ πνεύματος ἔχουν μέσα τους «δυνάμεις» ὁλόκληρη τὴν ἱστορία»¹. Ἀκόμη καὶ ὁ τελικὸς σκοπὸς εἶναι γνωστός· «τὸ πνεῦμα εἶναι ἐλεύθερο· καὶ γιὰ νὰ πραγματοποιήσῃ αὐτὴ τὴν οὐσία, ν' ἀποχτήσῃ τοῦτο τὸ ἐξαίρετο γνώρισμα, ἀγωνίζεται καὶ κοπιᾷ τὸ παγκόσμιο πνεῦμα μέσα στὴν παγκόσμια ἱστορία»². Ὅλη του λοιπὸν ἡ δράση μέσα στὴν ἱστορικὴ γένεση εἶναι νὰ πάρῃ συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ του, γιὰ τὸ «τὸ πνεῦμα εἶναι οὐσιαστικὰ «ἀποτέλεσμα» τῆς δικῆς του ἐνέργειας, τῆς προσπάθειας δηλ. νὰ βγῆ πέρα ἀπὸ τὴν ἀμεσότητα, νὰ γίνῃ ὁ ἀρνητὴς της γιὰ νὰ ξαναγυρίσῃ ὕστερα στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του»³.

Αὐτὴ ἡ ἐνέργεια δὲ γίνεται ἀμέσως, ἀλλὰ κλιμακωτὰ καὶ ἡ ἐξέλιξη τῆς ἱστορίας καὶ οἱ σταθμοὶ της εἶναι τὰ σκαλοπάτια. «Ἀπ' αὐτὴ τὴν πρόοδο, ὅπου θέτεται τὸ πνεῦμα ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του, βγαίνουν οἱ διαφορετικὲς προσωρινὲς στιγμὲς ποὺ παρουσιάζει, οἱ κινήσεις του καὶ οἱ ἀλλαγές, οἱ διορισμοὶ του οἱ διαφορετικοὶ κάθε φορά. Ὡστε οὐσιαστικὰ σ' αὐτὴ τὴν πορεία ὑπάρχουν βαθμίδες καὶ ἡ παγκόσμια ἱστορία εἶναι ἡ παράστασις τῆς θεϊκῆς πορείας, τοῦ κλιμακωτοῦ δρόμου, ὅπου τὸ πνεῦμα γνωρίζει καὶ πραγματώνει τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του, τὴν ἀλήθειάν του»⁴. Αὐτὴ ὅμως ἡ πορεία εἶναι ἱεραρχικὴ, ἡ κάθε βαθμίδα βγαίνει μὲ λογικὴ ἀναγκαιότητα ἀπὸ τὴν προηγούμενη, καθὼς εἶδαμε καὶ στὴ λογικὴ. Τίποτα δὲν μπορεῖ στὴν ἐξέλιξη αὐτὴ ν' ἀλλάξῃ, κάθε βαθμίδα μὲ τὴν σειράν δὲν μπορεῖ παρὰ μόνον αὐτὴ καὶ καμιά ἄλλη νὰ γεννηθῇ.

¹ Ἰδιο ἔργο, σ. 38.

² Ἰδιο ἔργο, σ. 50.

³ Ἰδιο ἔργο, σ. 40.

⁴ Ἰδιο ἔργο, σ. 52.

«Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο φανερῶνεται στὴν ὑπαρξὴ ἢ πρόοδος σὰν νὰ πηγαίνει ἀπὸ τὸ μὴ τέλειο στὸ τέλειο, καὶ δὲν πρέπει τὸ πρῶτο ἀπ' αὐτὰ τὰ δυὸ νὰ θεωρηθῆ στὴν ἀφαίρεση μόνο σὰν μὴ τέλειο, παρὰ σὰν κάτι ποὺ ἔχει κιόλας μέσα του τὸ τέλειο σὰν σπόρο, σὰν ὁρμή»¹.

Ἡ ἐξέλιξη λοιπὸν εἶναι ἱεραρχικὴ πορεία, μιὰ σειρὰ ἀπὸ διορισμοὺς τῆς ἐλευθερίας ποὺ γεννιέται ἀπὸ τὴν ἔννοιάν της, ἐδῶ δηλ. ἀπὸ τὴ φύση τῆς ἐλευθερίας ποὺ παίρνει συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ της. Αὐτὴ ἡ λογικὴ ἐξέλιξη ἐνδιαφέρει τὸν Hegel ἀπόλυτα κι αὐτὴ εἶναι ἡ οὐσία. Ἡ «ἱστορικὴ» ἐξέλιξη εἶναι κάτι δευτερώτερο, τὸ σπουδαῖο εἶναι ἡ «ἐννοιακὴ ἐξέλιξη».

Πραγματικὰ γιὰ τὸν Hegel δὲν μπορούσε παρὰ νὰ ἔχει δευτερώτερη σημασία ἡ «ἱστορικὴ» ἐξέλιξη, ὅπως τὴν ὀνομάζει γιὰ νὰ δείξει τὴν ἀντίθεσή της πρὸς τὴν «ἐννοιακὴ». Σύμφωνα μὲ τὸ σύστημά του, μὲ τὴ βασικὴ σκέψη τῆς φιλοσοφίας του, ποὺ βεβαιώνει τὴν ταυτότητα τοῦ εἶναι καὶ τοῦ νοεῖν, πρέπει ἡ λογικὴ ἐξέλιξη νὰ σκεπάζει τὴν ἱστορικὴ καὶ ἡ δεύτερη νὰ ταυτίζεται ὁλότελα μὲ τὴν πρώτη. Αὐτὴ θὰ εἶναι ἡ συναδέλφωση τῆς πραγματικότητας μὲ τὴ νόηση.

Ἡ προϋπόθεση ποὺ βάζει ὁ Hegel γιὰ νὰ φιλοσοφήσει πάνω στὴν ἱστορία εἶναι κάτι ἀποδειγμένο πιά μέσα στὴ φιλοσοφία του. Δηλαδή ὁ «λόγος», ὁ νοῦς, ἐξουσιάζει τὸν κόσμο καὶ στὴν παγκόσμια ἱστορία ἡ πορεία γίνεται σύμφωνα μὲ τὸ λόγο.

«Ὁ νοῦς εἶναι ἡ «οὐσία», τόσο ἡ ἀνεξάντλητη δύναμη νὰ δίνεται σὰν ἀτέλειωτο ὑφάδι καὶ στὴ φυσικὴ καὶ στὴν πνευματικὴ ζωὴ, ὅσο καὶ ἡ «ἀνεξάντλητη φόρμα» ποὺ εἶναι ἡ κίνηση καὶ ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ τοῦ περιεχομένου της. Εἶναι ἡ οὐσία, δηλ. ἐκεῖνο ποὺ μέσα του καὶ μὲ τὴ δική του τὴ βοήθεια ἔχει ὅλη ἡ πραγματικότητα τὸ εἶναι της καὶ τὴν ὑπαρξή της. Εἶναι ἀκόμη καὶ ἡ ἀπειρη «δύναμη», ἐπειδὴ ὁ λόγος δὲν εἶναι τόσο ἀδύναμος ὥστε νὰ πετύχει μόνο τὸ Ἰδανικό, τὸ «ὀφείλουν», καὶ νὰ ὑπάρχει μόνο ἔξω ἀ-

¹ Ἰδιο ἔργο, σ. 137.

πὸ τὴν πραγματικότητα, ποῖος ξέρει ποῦ, ἴσως μόνο σὰν κάτι ιδιαίτερο μέσα στὰ κεφάλια μερικῶν ἀνθρώπων. Εἶναι τὸ ἀνεξάντλητο «περιεχόμενο» κάθε ἀλήθειας καὶ τὸ ὑλικὸ στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του, ποὺ τὸ δίνει στὴ δράση του γιὰ νὰ τὸ κατεργαστῆ. Δὲν ἔχει ἀνάγκη ὁ λόγος, σὰν νὰ εἶναι πεπερασμένη ἐνέργεια, τὶς ἐξωτερικὲς ὑλικὲς συνθῆκες, οὔτε τὰ δεδομένα γιὰ νὰ τρέφεται ἀπ' αὐτὰ καὶ νὰ τὰ δέχεται σὰν ἀντικείμενα τῆς ἐνεργητικότητάς του, τρώγει ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό του καὶ εἶναι τὸ ὑλικὸ ποὺ κατεργάζεται ὁ ἴδιος ὁ ἑαυτός του»¹. Αὕτῃ εἶναι ἡ πίστη τοῦ Hegel καὶ μ' αὕτῃ πρέπει νὰ ἔρθουν στὰ μαθήματά του τῆς ἱστορίας οἱ ἀκροατές του, μὲ τὴν «πίστη στὸ νοῦ, τὸ λόγο».

Ὅπως εἶδαμε, ἡ μορφή ποὺ παίρνει ἡ ἐξέλιξη τῆς παγκόσμιας ἱστορίας εἶναι ὠρισμένη ὁλότελα ἀπὸ τὰ πρὶν. Γιὰ τὸν ἱστορικὸ δὲ μένει λοιπὸν τίποτα ἄλλο παρὰ νὰ χύσει τὸ περιεχόμενο, τὰ ἱστορικὰ γεγονότα, μέσα σ' αὐτὸ τὸ καλούπι, ἡ πορεία δὲν μπορεῖ ν' ἀλλάξει. Ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξη γιὰ τὸν Hegel εἶναι κάτι δευτερότερο. Ὅμως ἡ ἱστορία ξετυλίγεται μέσα στὴν ἐμπειρία καὶ πρέπει ὁ φιλόσοφος νὰ τὴ συμβιβάσει, νὰ τὴ φέρει σὲ κάποια σχέση μὲ τὴ λογικὴ ἐξέλιξη. Εἶναι περίεργο πὼς κάνει τὸ συμβιβασμὸ αὐτὸ μὲ τὸν ἀπλούστερο τρόπο.

Ὑποστηρίζει, εἶπαμε, πὼς συμφωνοῦν καὶ οἱ δύο, ἡ μιὰ ταυτίζεται ὁλότελα μὲ τὴν ἄλλη, γιὰτὶ δὲν μπορεῖ παρὰ ἔτσι νὰ γίνεται. Αὕτῃ ἡ βεβαίωση, ἡ πίστη του, βγαίνει ἀπὸ τὴ βασικὴ ἀρχὴ ποὺ ἔχει τὸ σύστημά του, ἀπὸ τὴν ταυτότητα τοῦ εἶναι καὶ τοῦ νοεῖν, γιὰτὶ δὲν μπορεῖ νὰ φανταστῆ τὸ λόγο τόσο ἀδύναμο, ὥστε ὁ,τι αὐτὸς συλλάβει νὰ μὴν ὑπάρχει στὴ χώρα τοῦ πραγματικοῦ. Ἡ ἱστορία «πρέπει» νὰ γίνεται, νὰ ξετυλίγεται «κατὰ λόγον», ἀλλιῶς δὲν μπορεῖ νὰ γίνει. Κι ὅταν ξέρουμε τί ζητεῖ ὁ νοῦς, κατέχουμε κι ὅλη τὴν πορεία ποὺ ἀκολουθεῖ ἡ ἱστορικὴ γένεση.

Σύμφωνα μ' αὐτά, ὁ Hegel ξέρει ποιά θὰ εἶναι ἡ ἐξέλιξη, ἀφοῦ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι μιὰ καὶ ἡ ἴδια πάντοτε.

¹ Ἰδιο ἔργο, σ. 4.

Εἶναι ἐκείνη πού σιὸ σύστημα «ἔχει παρασταθῆ ὀλότελα νοητικά, ἐλεύθερη ἀπὸ ἱστορικὲς ἐξωτερικότητες» πού σιὴν ἱστορία ἔρχονται ἀπ' ἐξω σὰν προσκολλήματα (ὀνόματα, χρονολογίε, κ.τ.λ.). Κι ἂν κάθε τόσο ἐπαναλαβαίνει, πὼς πρέπει νὰ παίρνουμε τὴν ἱστορία καθὼς εἶναι καὶ καθὼς ξετυλίγεται ἱστορικὰ κι ἐμπειρικὰ, καὶ πὼς ἡ κρίση μας πρέπει νὰ βγαίνει αὐτούσια ἀπὸ τὴν ἐξέτασή της, ὅμως σιὸ τέλος ὁ θεωρητικὸς φιλόσοφος καταντᾷ τὴν ἱστορία ὕλικό, πού θὰ τὸ δουλέψει σύμφωνα μὲ τὶς συστηματικὲς ἀρχές του. Ὑποστηρίζει τὴν «κατασκευὴ ἀπὸ τὰ πρὶν» σιὴ θεώρηση τῆς ἱστορίας. Καὶ οἱ ἄλλοι ἱστορικοί, γράφει, δημιουργοῦν a priori τὴν ἱστορία, μόνο βεβαιώνει πὼς ἐκεῖνος χρησιμοποιεῖ πιὸ σωστὰ αὐτὸ τὸ «ἀπὸ τὰ πρὶν». Πραγματικὰ ὅμως, ἐνῶ οἱ ἄλλοι προσπάθησαν νὰ ἐκθέσουν τὴν ἱστορία σύμφωνα μὲ τὰ γεγονότα, ὁ Hegel μᾶς δίνει μιὰ ἱστορία ὀλότελα ἔτοιμη ἀπὸ τὰ πρὶν πού τῆς λείπουν μόνο τὰ ὀνόματα καὶ οἱ χρονολογίε. Μέσα σ' αὐτὴ ἀφανίζονται τὰ ἱστορικὰ γεγονότα, ὅλη ἡ πραγματικότητα γίνεται ἀπλή «δόξα», οἱ λαοὶ καὶ τὰ ἄτομα εἶναι ὄργανα καὶ μέσα γιὰ νὰ ἐξελιχτῆ τὸ πνεῦμα. «Μπορεῖ μάλιστα τὸ ἄτομο ν' ἀδικεῖται, νὰ παθαίνει, αὐτὸ ὅμως δὲν ἐνδιαφέρει τὴν παγκόσμια ἱστορία, γιὰ τὴν ἄτομα εἶναι τὰ μέσα πού τὰ χρησιμοποιεῖ γιὰ τὴν πρόοδό της». Ὁ ἱστορία εἶναι ἡ πρόοδος σιὴ συνείδηση τῆς ἐλευθερίας. «Τὸ πνεῦμα κάθε λαοῦ δὲν εἶναι τίποτα περισσότερο ἀπὸ μιὰ προσωρινὴ στιγμή τοῦ παγκόσμιου νοῦ. Ὅσες δυνατότητε φέρνει μέσα του τὸ πνεῦμα, μόνο τόσες μπορεῖ νὰ ξεδιπλώσει, ὅσο γιὰ τ' ἄλλα εἶναι ἀμετάβλητο». Καὶ τὸ πνεῦμα κάθε λαοῦ, σὰν προσωρινὴ στιγμή ὅπου φανερῶνεται τὸ παγκόσμιο πνεῦμα, εἰκονίζει μέσα σιὴν ἱστορία «μόνο μιὰ ἰδανική, καμιά πραγματικὴ ἐξέλιξη»¹. Κάθε ἀλλαγὴ λοιπὸν δὲν εἶναι παρὰ τὸ ἴδιο πάντοτε, δηλ. εἶναι πάντα μιὰ ἄλλη μορφή τῆς συνείδησης πού νοεῖ τὸν ἑαυτὸ της, σιὸ βάθος ὅμως τίποτα δὲν ἀλλάζει. Ὁλη ἡ ποικιλία κι ὁ πλοῦτος τῆς ἱστορικῆς ζωῆς, οἱ ὕλικὲς συνθῆκε, τὰ ἐνδιαφέροντα κ.τ.λ. ὅλα αὐτὰ πνίγον-

¹ W u n d t, Einleitung in die Philosophie, ἔκδ. 4, 1906, σ. 400.

ται μέσα στὴν ἐνιστικὴ ἀντίληψη. Ὁλόκληρη ἡ πραγματικότητα ἔχει μεταμορφωθῆ καὶ ἔγινε πνεῦμα: οἱ ἄνθρωποι, ἡ ἱστορία, ὅλος ὁ κόσμος πέρα πέρα εἶναι φανερώματά του. Ὁ νοῦς κατέχει καὶ ἐκφράζει ὅλη τὴν πραγματικότητα, γιατί ὁ πραγματικὸς κόσμος εἶναι ἡ δική του αὐτοπραγμάτωση. Εἶναι λοιπὸν ὁ κόσμος αὐτὸς ὁλωσδιόλου μέσα στὴ νόηση καὶ ὅ,τι βρίσκεται ἔξω ἀπ' αὐτὴ εἶναι μηδέν. Οἱ ἄνθρωποι γίνονται τὰ νευρόσπαστα ποὺ παίζουν στὸ μεγάλο θεάτρο τῆς ζωῆς, χωρὶς νὰ ξέρουν καὶ γιὰ ποιὸ σκοπὸ· γιατί σ' αὐτὴ τὴν πορεία ὅπου ἀρχὴ καὶ τέλος εἶναι τὰ ἴδια, ὅπου κάθε φανέρωμα εἶναι ἡ μορφή τοῦ ἴδιου, χάνεται ὁ σκοπός. Μόνο στὸ ὅλο εἶναι ὁ σκοπός, στὸ ὅλο εἶναι ἡ ἀλήθεια.

Κοντὰ σ' αὐτὰ ἂν προσθέσουμε καὶ τὸν ἱεραρχικὸ τρόπο τῆς διαλεκτικῆς, τὸν τριπλὸ ρυθμὸ «θέση—ἀντίθεση—σύνθεση», τότε ἡ κακοποίηση τῆς ἱστορικῆς ἀλήθειας εἶναι τρομερή. Καὶ ὅπως λέγει ὁ E. Troeltsch, ἡ ἱστορία μ' αὐτὸν τὸν τρόπο γίνεται ἕνας μύλος ποὺ μὲ τὸ μονότονο ρυθμὸ του ἀλέθει ἀλύπητα ὅλο τὸ ἱστορικὸ ὑλικό.

Καὶ τὰ λάθη πολλὰς φορὲς μεγαλώνουν σὲ βαθμὸ ἀπίστευτο τόσο ποὺ οἱ ἀπλὲς διαφορὲς παρουσιάζονται σὰν ἀντιφάσεις ποὺ πρέπει νὰ ἀρθοῦν γιὰ νὰ βγῆ ἡ σύνθεση. Π.χ. ἡ ἔννοια εἶναι ἡ θέση, ἡ κρίση εἶναι ἡ ἀντίθεση καὶ ὁ συλλογισμὸς ἡ σύνθεση· ἡ οἰκογένεια εἶναι ἡ θέση, ἡ ἀστικὴ κοινωνία παρουσιάζεται σὰν ἀντίθεση καὶ τὸ κράτος εἶναι ἡ σύνθεση· ἡ ἀκόμη ἡ τέχνη εἶναι ἡ θέση, ἡ θρησκεία ἡ ἀντίθεση καὶ ἡ σύνθεση εἶναι ἡ φιλοσοφία.

Μὲ ὅλες αὐτὲς τὶς ἀδυναμίες ποὺ παρουσιάσαμε πρέπει νὰ κάνουμε τὴν ἀκόλουθη παρατήρηση γιὰ τὴν ἱστορία. Ἄν ἀφήσουμε κατὰ μέρος ὅλη αὐτὴ τὴ διπλὴ προσπάθεια, τὴ γνωσιολογικὴ καὶ τὴ μεταφυσικὴ, ποὺ ἔκαμε ὁ Hegel γιὰ νὰ λογικοποιήσῃ τὴν ἱστορία, καὶ προσέξουμε τὸ ἐμπειρικὸ μέρος τοῦ ἔργου, τότε φανερώνεται μπροστά μας τὸ παγκόσμιον δράμα, ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξη τῆς ἀνθρωπότητας, μὲ ἄφταστη ζωὴ. Ἡ διαλεκτικὴ ἐλεύθερη πιά δίνει ἕνα παλμὸ ἀνέκφραστο. Σ' αὐτὴ τὴ μελέτη ὅμως σκοπός μας ἦταν νὰ δείξουμε τὸ ἀδιέξοδο ποὺ ἔφτασε ὁ Hegel μὲ τὴν προσπάθειά του νὰ βασίσει τὴ διαλεκτικὴ μέθοδο πάνω σὲ τέτια γνωσιολογικὴ καὶ μεταφυσικὴ βάση.

ΣΧΕΔΙΟ ΓΙΑ ΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟ ΜΕΡΟΣ

Η ΕΤΕΡΟΘΕΤΙΚΗ ΑΡΧΗ ΣΤΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ Η. RICKERT

Στὸ δεύτερο μέρος θὰ ἐξετάσω τὸ μεθοδολογικὸ πρόβλημα στὸν Η. Rickert. Ὁ φιλόσοφος αὐτὸς ζητεῖ πρὸ πάντων τὴ σαφήνεια καὶ παίρνει στάση ἀντιδιαλεχτική.

Ὁ Hegel τὴ διαίρεση πὺ ὑπάρχει μέσα στὴ νόηση τὴν εἶχε συλλάβει σὰν ἀντίφαση, ὅπως εἶδαμε. Κάθε φορά, ἔλεγε, πὺ τίθεται τὸ Α, ἄμεσα τίθεται καὶ ἡ ἀντίθεση σ' αὐτὴ τὴ θέση, δηλ. τὸ «μὴ Α». Ὁ Rickert ὁμως ὑποστηρίζει πὺς τὰ πολλά, ἀπ' ὅπου ἡ νοητικὴ ἐνέργεια ξεχωρίζει κάθε φορά ἓνα κομμάτι καὶ τὸ θέτει, δὲν μποροῦν νὰ εἶναι ἡ ἄρνηση στὴ θέση παρὰ τὸ «ἕτερο»¹. Ἡ καλύτερα πιστεύει πὺς ἡ νόηση θέτει μαζί μὲ τὸ «ἓνα» καὶ τὸ «ἕτερο» καὶ ἡ σχέση ἀνάμεσα σ' αὐτὰ δὲν εἶναι ὁ ἀντιθετικὸς ἀποκλεισμὸς ἀλλὰ ἡ ἀναγκαία σύνθεση γιὰ νὰ δώσουν τὸ ὅλο. Δὲ δέχεται λοιπὸν τὴν ἔννοια τὴ γεμάτη ἀντίφαση παρὰ θέλει μὲ κάθε τρόπο νὰ συνδυάσει καὶ νὰ ἐνώσει τὰ κοινὰ τῆς στοιχεῖα πὺ μόνον φαινομενικὰ εἶναι ἀντιφατικά.

Ἡ διαλεχτικὴ βαθύνοια, λέγει ὁ Rickert, εἶναι κάτι κοινό, ἀγοραῖο. Κι ἐκεῖνος πὺ ξέρει πὺς ὑπάρχει ἀκόμα καὶ κάτι ἄλλο ἔχτὸς ἀπὸ τὴ νόηση, δὲν μπορεῖ νὰ δεχτῆ μιὰ φιλοσοφία πὺ ἀντὶ ν' ἀναγνωρίσει αὐτὸ τὸ «ἕτερο» ἀπὸ τὴ νόηση σὰν κάτι θετικό, ζητεῖ νὰ τὸ ἀντικαταστήσει μὲ τὴν ἀντίφαση καὶ τάχα ἔτσι νὰ σπάσει τὰ δεσμὰ τῆς «περιορισμένης» νόησης.

Πρέπει νὰ σκεφτόμαστε τὸ «ἓνα» «καὶ» τὸ «ἕτερο», ἂν θέλουμε νὰ σκεφτοῦμε τὸ ὅλο.

Στὸ δεύτερο μέρος λοιπὸν θὰ ἐξετάσω τὴ δυνατότητα γιὰ μιὰ τέτια μέθοδο. Μάλιστα θὰ ἐπιμένω στὴν ἔννοια τοῦ «καὶ», ὅπου θὰ φανῆ πάλι ἡ τέλεια ἀποξένωση τοῦ εἶναι καὶ τοῦ νοεῖν, τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ ἀντικειμένου, τῆς νόησης καὶ τῆς ζωῆς. Θὰ δείξω πὺς καὶ σ' αὐτὸν τὸ φιλόσοφο ἡ ζωὴ μένει τὸ «ἕτερο» πὺ δὲν μπορεῖ νὰ συλληφθῆ.

Θεσσαλονίκη, Μάιος 1933.

P. IMBRIΩΤΗ

1 «Ἐτερολογία καὶ ὄχι ἀντινομία εἶναι τὸ σύνθημα τοῦ θεωρητικοῦ ἀνθρώπου». System der Philosophie, I μέρος, Allgem. Grundl. d. Philos. Tübingen, 1921, σ. 14.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α'. Ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Hegel.

Wissenschaft der Logik (Werke III-V. Ἔκδοση L. v. Hennig, Berlin, 1833—34).

Die Phänomenologie des Geistes, ἔκδοση G. Lasson, Leipzig, Dürr, 1907.

Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte, ἔκδοση G. Lasson, 2η ἔκδ., 1921.

Ἡ λογική, μετάφρ. Παύλου Γρατσιάτου, Ἀθῆναι, Φέξη, 1915.

Β'. Βοηθήματα.

Barth, P. Die Geschichtsphilosophie Hegels und der Hegelianer bis auf Marx und Hartmann, Leipzig, 1890.

Γληνοῦ, Δ. Ἡ φιλοσοφία τοῦ Χέγγελ, (Περιοδικὸ «Νέοι Πρωτοπόροι», φύλλα 2ο, 3ο, 4ο, 1932).

Γρατσιάτου, Γ. Ἐγελιανοὶ ἐν Ἑλλάδι, (Ἀρχεῖον Φιλοσοφίας καὶ Θεωρίας Ἐπιστημῶν, 1932, Τεύχ. III).

Cohn, J. Theorie der Dialektik, Leipzig, 1923.

Croce, B. Saggio sullo Hegel, Bari, 1913.

Dilthey, W. Die Jugendgeschichte Hegels, Abhandl. d. Berliner Akad. d. Wissesch. 1905 (Ges. Schr. IV, Berlin, 1928).

Emge, C. A. Hegels Logik und die Gegenwart, Karlsruhe, 1927.

Fischer, K. Hegels Leben, Werke und Lehre, 2 τόμ., Heidelberg, 1911.

Glockner, H. Hegel Bd. 1. Die Voraussetzungen der Hegelschen Philosophie, Stuttgart, Frommann, 1929.

Haering, Th. Hegel, sein Wollen und sein Werk, Leipzig, 1929.

Hartmann, N. Die Philosophie des deutschen Idealismus, II μέρος, Hegel, Berlin, 1929.

Kroner, R. Von Kant bis Hegel, II τ., Tübingen, 1924.

Kroner, R. System und Geschichte bei Hegel, (Logos XX τεύχ. 2ο, 1931).

Leese, K. Die Geschichtsphilosophie Hegels, Berlin, 1922.

- Marck, S.** Die Dialectik in der Philosophie der Gegenwart, Tübingen, 1929.
- Moog, Willy.** Hegel und die Hegelsche Schule, München, 1930.
(Kafka: Geschichte der Philosophie in Einzeldarstellungen, τόμ. 32-33).
- Noël, G.** La logique de Hegel, Paris, 1897.
- Purpus, W. E. v.** Hartmanns Kritik der dialektischen Methode Hegels, Fürth, 1910.
- Spranger, Ed.** Die Grundlegung d. Geschichtswissenschaft, Berlin, 1905.
- Spranger, Ed.** (Logos) Rickerts System, XII, 1923-24 τεύχ. 1ο.
- Spranger, Ed.** Hegels Vermächtnis an uns.
(Hegel-Feier der Fried.-Wilhelms-Universität zu Berlin am 14. November 1931, Berlin, 1932).
- Wenke, G.** Hegels Theorie des objektiven Geistes, Halle, 1927.
-

ΤΑ ΚΕΦΑΛΑΙΑ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

σελ. 5—9

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ. Η ΔΙΑΛΕΧΤΙΚΗ ΤΟΥ HEGEL

Α' Οἱ βασικὲς ἀντιλήψεις	» 10—23
Β' Ἡ μέθοδος	» 24—35
Γ' Οἱ συστηματικὲς ἀπόψεις	» 36—42
Δ' Συμπέρασμα	» 43—46
Ε' Ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας	» 47—52

ΣΧΕΔΙΟ γιὰ τὸ δεύτερο μέρος	» 53
-----------------------------	------

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	» 55—56
--------------	---------